

Prof. dr hab. Józef Dobosz

Wydział Historii

UAM w Poznaniu

Recenzja Rozprawy doktorskiej mgr Anny Agnieszki Dryblak pt. *Piastowskie fundacje klasztorów żeńskich, ich znaczenie i rola w Polsce X – XIII w. Recepcja wzorców obcych czy tworzenie oryginalnego modelu?*, Warszawa 2020, ss. 345 komputeropisu

Pani mgr Anna A. Dryblak swój naukowy warsztat i doświadczenie badawcze kształtowała i kształtuje na seminarium profesora Romana Michałowskiego w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. To właśnie tam zainteresowała się wcześniejszym średniowieczem i podjęła tematykę związaną z dziejami Kościoła, zwłaszcza nad aspektem wspólnot chrześcijańskich. Pierwsze wątki badawcze odnosiły się do tematyki zachodnioeuropejskiej doby karolińskiej¹, ma też za sobą kilka publikacji, które stanowią dobre przygotowanie do podjęcia tezy doktorskiej lub z nią wyraźnie korespondują. Szczególnie warto zwrócić uwagę na obszerne studium odnoszące się do najstarszych fundacji małopolskich klasztorów klarysek², a także na artykuł poświęcony relacjom między kościelnymi środowiskami Bambergu i Trzebnicy w początkach XIII stulecia³ oraz obszerna recenzję z książki Hanny Krzyżostaniak (*Trzynastowieczne święte kobiety kręgu franciszkańskiego z Polski i Czech*, Poznań 2014)⁴. W zaproponowanej rozprawie doktorskiej połączyła Pani Doktorantka swe zainteresowania badawcze dziejami Kościoła z problematyką kobiecą, stosując jako podstawową metodę dociekania komparatystykę. Przyniosło to, uprzedzając nieco fakty, bardzo ciekawe i inspirujące rezultaty.

Pani Doktorantka, podejmując temat związany z żeńskimi fundacjami klasztorowymi w kręgu dynastii piastowskiej weszła na grunt z jednej strony doskonale znany polskiej

---

¹ A.A. Dryblak, *De victoria jam obtenta securus. Czas łaski – jak translacje relikwii zmieniają rzeczywistość królestwa zachodniofrankijskiego*, [w:] *Czas w kulturze średniowiecza*, red. A.A. Dryblak, M. Sas, J. Szafranowski, Warszawa 2015, s. 43–63.

² A.A. Dryblak, *Oryginalne czy wtórne? Fundacje klarysek małopolskich a ideał klariański u ich zarania*, [w:] *Oryginalność czy wtórność? Studia poświęcone polskiej kulturze politycznej i religijnej (X – XIII wiek)*, red. R. Michałowski, G. Pac, Warszawa 2020, s. 654–724.

³ A.A. Dryblak, *Bamberg i Trzebnica – przyczynek do badań nad znaczeniem relacji między tymi ośrodkami u progu XIII w.*, [w:] *Liber Romani. Studia ofiarowane Romanowi Michałowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. G. Pac, K. Skwierczyński, Warszawa 2020, s. 52–65.

⁴ A.A. Dryblak, rec. z: Hanna Krzyżostaniak, *Trzynastowieczne święte kobiety kręgu franciszkańskiego z Polski i Czech. Kształtowanie się i rozwój kultu w średniowieczu*, Poznań 2014 – „Kwartalnik Historyczny” 123 (2016), nr 3, s. 607–611.

mediewistyce od wielu dziesięcioleci i znaczony licznymi nazwiskami, często najważniejszych postaci polskiej historiografii, z drugiej zaś pozostawiający ciągle jeszcze sporo miejsca na nowe hipotezy i ustalenia. Pani mgr A.A. Dryblak nie ograniczyła się do zestawień wniosków i prostych rekapitulacji, ale w oparciu o dobrze znaną podstawę źródłową podjęła próbę ukazania klasztorów żeńskich fundacji w Polsce wcześniejszego średniowiecza w nowym świetle. Drogę do nowych interpretacji i wniosków otworzyły jej przede wszystkim umiejętnie wykorzystana metoda komparatystyczna oraz nawiązanie, w dobrym znaczeniu, do gender studies. Temat pracy, przyjęte metody (głównie komparatystyka) oraz materiał (źródła i literatura) zdeterminowały przyjęcie przez Autorkę konstrukcji rozprawy opartej na kryterium chronologicznym, wspartym kryterium rzeczowym. Całość składa się więc z siedmiu rozdziałów, dopełnionych wstępem, zakończeniem oraz bibliografią przedmiotu (pomijam tu streszczenie angielskie oraz wykaz skrótów). Głównym celem, jaki przyświecał Pani Doktorantce jest rozwinięcie, dotychczas raczej wycinkowych, czy też punktowych badań nad polskim monastycyzmem żeńskim powiązanych z dynastią (jak kto formułuje: „Praca ta ma na celu choć w niewielkim stopniu przyczynić się do wypełnienia tej luki”⁵) nie tylko z punktu widzenia „refleksji nad monastycyzmem średniowiecznym w Polsce, ale także z punktu widzenia badań nad kulturą polityczno-religijną monarchii piastowskiej, jej miejsca w łańciskiej *christianitas* oraz twórczego przejmowania przez nią pewnych wzorców.”⁶ Autorka przyjęła, według mnie słusznie, zasadę, iż ukazuje palcówki (i skupione wokół nich wspólnoty) o istotnym znaczeniu religijnym i polityczno-ideowym, co tak uzasadnia: „Dobierając klasztory mające być przedmiotem analizy starałam się kierować przede wszystkim znaczeniem, jakie nadawano tym wspólnotom. Chodziło mi też o przebadanie przypadków wskazujących na tworzenie nowych modeli i wzorców, a także tych klasztorów, które pozostały ważnymi ośrodkami memorii i znaczącymi punktami w przestrzeni sakralnej monarchii przez wiele kolejnych lat. Miały to być założenia najistotniejsze, a zarazem reprezentatywne, pozwalające zaprezentować idee, jakie towarzyszyły tworzeniu żeńskich placówek monastycznych, rolę, jaką im przeznaczano w strukturach piastowskiej monarchii oraz znaczenie, jakie odgrywały dla powiązań rodowych z ich pomocą zawiązywanych.”⁷

Po wprowadzeniu w tematykę pracy, jej założenia metodyczno-metodologiczne oraz ogólny stan dotychczasowych badań („Wstęp”, s. 4–12), Pani Doktorantka przechodzi do przedstawienia kwestii początków oraz roli znaczenia żeńskich wspólnot chrześcijańskich w

---

⁵ A.A. Dryblak, *Piastowskie fundacje klasztorów żeńskich*, „Wstęp”, s. 8.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże, s. 11.

aspekcie powszechnodziejowym (Rozdział I. „Monastycyzm żeński w średniowieczu – znaczenie i rola”, s. 13–50). Ta część pracy ma układ trójdzielny – na pierwszy plan wysuwa się syntetyczne przedstawienie zjawiska z perspektywy Zachodu (s. 15–25), dalej otrzymujemy spojrzenie na tzw. „Młodsza Europę” (s. 26–39), by dojść do piastowskiej Polski (s. 40–50). Pierwsza część wywodu odnosi się do przedstawienia modeli monastycyzmu – kontynentalnego i wyspiarskiego – oraz szerzenia się tego zjawiska w Rzeszy Liudolfingów. Tutaj właśnie poszukuje Autorka podstaw porównawczych, które wykorzysta skutecznie w pracy. Następnie mamy ciekawe uwagi o recepcji idei monastycznych żeńskich na obszarze „Młodszej Europy” (termin ten przyjmuje w ujęciu zaproponowanym przez Jerzego Kłoczowskiego). Tu uwaga Pani Doktorantki koncentruje się w pierwszej kolejności na Europie Środkowej (Czechy, Węgry), a następnie na Skandynawii. Konstatacja jest zgodna ze stanem źródeł – klasztorów żeńskich na tych obszarach we wcześniejszym średniowieczu było niezbyt wiele i łączyć je trzeba z dynastiami. Wiele z nich pojawiło się u progu procesów chrystianizacyjnych, były więc raczej prostą recepcją wzorców już ukształtowanych na Zachodzie. Wywód jest ciekawy, dobrze zostały wykorzystane źródła, nieco uwag krytycznych można odnieść do literatury przedmiotu. Pierwsza, jaka się nasuwa, to: autorką pracy o Bolesławie II, księciu czeskim, nie jest Agnieszka lub Aleksandra Sobiesiak, a Joanna Sobiesiak (s. 27 i przyp. 90, 91 oraz s. 28, przyp. 96, również w bibliografii, s. 338), a sama książka była wznawiana (2017) i ukazało się jej tłumaczenie (wyd. poprawione i zmienione) na język czeski; druga to nieuwzględnione drobne prace np. o Marii-Mładzie.

Część trzecia rozdziału odnosi się do rodzimych epizodów związanych z recepcją żeńskiego monastycyzmu (choć chyba lepiej używać terminu: żeńskie wspólnoty chrześcijańskie) i tu stanęło przed Autorką zadanie niezwykle trudne. Właściwie dla pierwszych dwóch wieków ukorzenia się chrześcijaństwa w państwie piastowskim trudno odnaleźć jednoznaczne przykłady zainteresowania dynastii wspólnotami żeńskimi. Cysterki czy benedyktynki przybyły do władztw rządzonych przez Piastów raczej dopiero w przełomowym wieku XIII, a tylko nieco wcześniej obserwujemy przybywanie wspólnot kanonickich (w przypadku kobiet głównie norbertańskich). Autorka słusznie przyjęła, że implementowaniem na polski grunt wspólnot premonstratenskich zainteresowani byli szczególnie możni, ale podobnie rzecz się miała z cystersami (najstarsze wspólnoty powstały z inicjatywy możnych świeckich i duchownych, a Piastowie, wprawdzie z dużym rozmachem, ten wzorzec kopiowali). Na czoło wysuwa się tu krąg rodzinny Piotra Włostowica, ale także protoplaści późniejszego rodu Janinów. Uwagi Pani Doktorantki, zwłaszcza wobec zogniskowanej wokół problemu dyskusji, dotyczącej chronologii, fundatorów i znaczenia tych

XII-wiecznych fundacji, są spójne i prowadzą do wniosku, iż to właśnie polskie możnowładztwo XII stulecia dość sprawnie implementowało model pobożnej fundacji klasztoru żeńskiego (lub podwójnego), przede wszystkim premonstratenskiego. Może zabrakło tutaj próby pełniejszego powiązania działań fundatorskich takich postaci jak Piotr Włostowic i jego potomkowie, Jaksa czy Janinowie z Piastowicami, potomkami Bolesława Krzywoustego.

Kolejny rozdział rozprawy już bezpośrednio odnosi się do jej istoty, czyli do Polski piastowskiej [Rozdział II. „Piastowie wobec monastycyzmu żeńskiego (X–XII w.)”, s. 51–60]. Autorka rozważa tutaj dwa kluczowe zagadnienia – po pierwsze czy istniał klasztor dynastyczny w pierwszej monarchii piastowskiej (s. 51–57) oraz po drugie: jakie były relacje dynastii ze wspólnotami żeńskimi po odbudowie państwowości (s. 58–60). Do części pierwszej trudno wnosić jakieś uwagi – zagadnienie samo w sobie stanowi problem kilku pokoleń polskich mediewistów, dodać trzeba, iż w sposób satysfakcjonujący rozwiązać go chyba nie można i ostateczna teza autorki o braku zainteresowania dynastii monastycyzmem żeńskim musi nam dzisiaj wystarczyć. Natomiast część druga rozdziału w znaczącym stopniu koresponduje z trzecią częścią rozdziału pierwszego. Pani Doktorantka zwraca uwagę na brak zainteresowania Piastów fundowaniem wspólnot żeńskich (do mniej więcej końca XII wieku) przy częstym umieszczaniu w klasztorach własnych córek. Wydaje się, że w tematyce tej drzemią jeszcze jakieś potencjalne możliwości – warto się zastanowić nad udziałem piastowskich dynastów w działaniach fundacyjnych możliwych z ich najbliższego otoczenia. Być może wspieranie inicjatyw ich najbliższych współpracowników na tym etapie kształtowania polskiego monastycyzmu i kanonikatu Piastom wystarczało? Ten podrozdział warto przemyśleć i rozwinąć o wątki udziału w procesach fundacyjnych, szczególnie w fundacjach premonstratenskich, niektórych Piastowiców.

Kolejne rozdziały dysertacji Pani mgr Dryblak stanowią zasadniczą część jej rozważań i dotyczą już stulecia XIII. Mamy wówczas do czynienia z swego rodzaju nową jakością jeżeli chodzi o wspólnoty zakonne i to nie tylko w Polsce – do gry wchodzi na szeroką skalę mendykanci wraz z ich żeńskimi odnogami, utrwalają swą pozycję cystersi. Żeńska gałąź cystersów, a ściślej klasztor cysterek trzebnickich, jest bohaterem obszernego rozdziału trzeciego (Rozdział III. „Nowy model klasztoru jako odpowiedź na nowe wyzwania. Fundacja klasztoru w Trzebnicy i jej miejsce w monarchii Henryka Brodatego”, s. 61–122). W przypadku dociekań nad tą ważną placówką zakonną Autorce było niewątpliwie nieco łatwiej zmagać się z przedmiotem badań, gdyż i źródeł więcej, i zainteresowanie Trzebnicą i książęcą parą, która stała za przedsięwzięciem fundacyjnym było i jest stosunkowo duże. Pani Doktorantka podjęła więc szeroki wachlarz problemów wokół dzieła fundacyjnego Jadwigi i Henryka, poczynając

od początków i idei założenia klasztoru, przez poszukiwanie wzorca, patrocinium, architekturę, uposażenie, aż po związki dynastią jako miejscem pochówków czy oddawania tam córek. Autorka dobrze wykorzystała źródła, obszerna i złożoną literaturę przedmiotu oraz komparatystykę do pokazania klasztoru w Trzebnicy jako nowego typu fundacji monarszej, sięgającej korzeniami do wzorców z terenu Rzeszy. Mamy tu właściwie wielość bohaterów – miejsce ulokowania wspólnoty cysterek (Trzebnica), zasiedlające klasztor mniszki (w tym i Piastówny), ale też dwie indywidualności pierwszej połowy XIII wieku, Jadwigę i Henryka – stanowiących swoistą całość.

Następna odsłona pracy odnosi się do przeniesienia śląskiego wzorca na obszary Wielkopolski, a więc pozostajemy w kręgu cysterek (Rozdział IV. „Recepcja śląskiego wzorca w Wielkopolsce. Fundacje w Ołoboku i Owińskach”, s. 123–165). Autorka koncentruje się rzecz jasna na dwóch żeńskich fundacjach cysterek – w podpoznańskich Owińskach oraz położonym w południowo-wschodniej Wielkopolsce Ołoboku. Narrację jednak słusznie rozpoczyna od nakreślenia sytuacji w Wielkopolsce po śmierci Mieszka Starego, która wywołała spory i konflikty o dziedzictwo po nim. Poświęca temu trzy podrozdziały, w których koncentruje uwagę na kwestiach wydzielenia dzielnicy Odonicowi oraz początkach reformy kościelnej w państwie Piastów. Następnie mamy interesujący *passus* o działalności fundatorskiej Władysława Odonica, rozpoczynający się założeniem opactwa cysterskiego w Przemęcie. Następnie Pani Doktorantka przechodzi do bezpośrednio interesującej ją fundacji placówki cysterek w Ołoboku (s. 136–146), a najwięcej uwagi poświęca ważnej fundacji w Owińskach (s. 147–161), która była już dziełem synów Odonica. Tutaj Autorka miała do dyspozycji „przyzwoitą” podstawę źródłową oraz stosunkowo liczne publikacje tak starsze, jak nowsze (trzeba dodać, że ich autorzy zaprezentowali całą gamę rozmaitych rozwiązań i różnorodność warsztatową), które dobrze wykorzystała. Końcowy wniosek o recepcji wzorca trzebnickiego w przypadku wielkopolskich fundacji cysterek wydaje się dobrze uzasadniony i ważny w świetle dotychczasowych ustaleń. Dystansowałbym się jedynie od tezy, iż fundacje cysterskie były fundacjami inauguracyjnymi Piastów – raczej czasami bywały i być może tak należy potraktować obie fundacje cysterek? (choć w przypadku Owińsk chyba w tle była nie inauguracja władzy, bo tę przejęli młodzi Władysławice już w 1239 roku, a raczej rywalizacja stronnictw i kolejne podziały dzielnicy, o czym pisał swego czasu Kazimierz Jasiński).

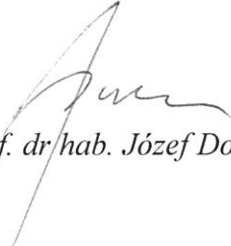
Kolejne rozdziały Pani Doktorantka poświęciła nowemu nurtowi życia wspólnego – drugiemu zakonowi franciszkańskiemu czyli klaryskom. Tę część otwierają wywody na temat żeńskiej odnogi franciszkańskiej w Małopolsce (Rozdział V. „Pomiędzy ideałem klariańskim a tradycyjnym modelem fundacji dynastycznej. Fundacje klarysek małopolskich”, s. 166–222).

Pierwsze podrozdziały to nakreślenie tła powstania i znaczenia mendykantów oraz narodzin ideałów klariańskich, a następnym kroku wskazanie ich wzorców (klasztory w Pradze i Longchamp). Następnie Autorka przechodzi do recepcji zakonu św. Klary w Małopolsce w kręgu Bolesława Wstydliwego (s. 188–222). Tutaj oczywiście centralne miejsce zajmują fundacje w Zawichoście i Skale oraz w Styrn Sączu a także ich promotorki – księżne Kunegunda-Kinga i Salomea. Ostatecznie klasztory w Skale i Sączu stanowią wzorcowe przykłady fundacji dynastycznych. Wzorzec ten zostaje skutecznie przeniesiony na Śląsk i do Wielkopolski, czemu Autorka poświęca sporo uwagi w kolejnych odsłonach rozprawy. Dla Piastów śląskich istotne znaczenie miała fundacja klasztoru klarysek we Wrocławiu, który został w pracy określony, obok cysterskiej Trzebnicy, jako jeden z filarów sakralnych ich monarchii (może lepiej władzy?) [Rozdział VI. „Ubogie siostry w monarchii piastowskiej? Klasztor klarysek wrocławskich”, s. 223–268]. Natomiast w Wielkopolsce w kręgu Bolesława Pobożnego i jego małżonki Jolenty (siostry księżnej Kunegundy-Kingi) powstała fundacja klarysek w Gnieźnie (Rozdział VII. „Pomiędzy Małopolską a Śląskiem. Klasztor klarysek gnieźnieńskich”, s. 269–291). Może warto zastanowić się nad tytułem tego rozdziału – inspiracje w przypadku fundacji gnieźnieńskiej raczej przechodziły bezpośrednio z Małopolski do Wielkopolski, a łącznikiem były księżne (Arpadówny). W przypadku wszystkich polskich klasztorów św. Klary, ich fundatorkami, bądź inspiratorkami założenia były księżne, żony Piastów (z wyjątkiem Salomei Leszkówny, Piastówny wydanej za mąż na Węgry). W tym kręgu też obserwujemy kształtowanie się i rozwój ideału świętości kobiecej na ziemiach rządzonych przez Piastów – pewnym wyjątkiem od tej reguły jest św. Jadwiga śląska.

Całości dopełniają syntetyczne „Zakończenie” (s. 292–296), dobrze uwypuklające główne tezy rozprawy oraz obszerna (i nawiasem mówiąc, dobrze wykorzystana w rozprawie przez Panią Doktorantkę) „Bibliografia” (s. 300–345). Autorka przeanalizowała znaczenie dla wcześniejszego okresu dziejów monarchii piastowskiej (do końca XIII wieku) fenomenu wspólnot zakonnych żeńskich, skutecznie wykorzystując na tym polu metodę komparatystyczną. Ukazała kierunki recepcji nowych wzorców życia wspólnego, uwypukliła też ich istotę i rolę w państwach (władztwach) podlegających dynastii piastowskiej w dobie pełnego rozbicia dzielnicowego. Rozprawa została napisana klarownym językiem, wnioski wyprowadzane przez Autorkę z trudnej materii źródeł oraz złożonej, co treści i podstaw warsztatowych, literatury są precyzyjne i tam, gdzie trzeba ostrożne. Szczególne znaczenie mają rozdziały odnoszące się do wieku XIII, kiedy to na ziemi Polski piastowskiej dość szerokim strumieniem wlewały się nowe wzorce i idee, a dynastia i elity po nie sięgały, utrwalając i pogłębiając chrześcijaństwo (wchodzenie w fazę chrystianizacji pogłębianej).

Rozprawa doktorska Pani mgr Anny A. Dryblak jest w pełni udaną próbą ukazania recepcji nowych idei w starciu ze „starym”, odnajdziemy w niej głębokie uzasadnienie z jednej strony przełomowości XIII stulecia w naszych dziejach, a drugiej pomostu wiodącego ku zjednoczeniu piastowskiej dziedziny (może też jeden z kierunków modernizacji przyszłej zjednoczonej monarchii?). Od strony metody badawczej, konstrukcji, narracji i wniosków praca nie budzi żadnych zastrzeżeń i po niewielkich poprawkach powinna zostać opublikowana – oceniam ją bardzo wysoko i uznaję, że w pełni odpowiada warunkom stawianym dysertacjom doktorskich. Z pełnym przekonaniem wnoszę o dopuszczenie Pani mgr Anny A. Dryblak do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

W Poznaniu, dn. 31 sierpnia 2020 roku

Prof. dr/hab. Józef Dobosz